

Горица Р. ТОМИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

## ЛЕКСЕМЕ ЈЕЗИК, Р(И)ЈЕЧ И КЊИГА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ВУКОВОГ РЈЕЧНИКА И ДАНАШЊЕГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА<sup>2</sup>

Чињеница да је у језику и са речима као и у животу – да нове речи свакодневно настају, да се развијају, да се постојеће мењају, а неке нестају, као и чињеница да се након два века управо због језика, речи и књига враћамо Вуку мотивисала нас је да истражимо шта се променило у животима лексема *језик*, *р(и)јеч* и *књига* од Вука до данас. С циљем да се то испита, у раду су поредбеној анализи подвргнута значења и употребе лексема *језик*, *р(и)јеч* и *књига*, претходно проширене и употпуњене помоћу колокацијске методе, из Вуковог *Српског рјечника* (1818, 1852) с једне стране и *Речника Матице српске* (1967–1976) и *Речника српског језика* (2007) с друге. Анализа је показала да је број значења испитиваних лексема у данашњем српском језику у односу на број значења у Вуковом *Рјечнику* очекивано већи, да су иста разрађенија и изнијансиранија, као и да је у случају одређених лексема, услед пре свега друштвеног и културног развоја, дошло до промене редоследа значења и оквалификованости појединих као застарелих или народских. Међутим, анализа је показала и да су неки лексички спојеви трију лексема у вуковском језику идентични са данашњим.

*Кључне речи:* лексеме *језик*, *р(и)јеч*, *књига*, значење, употреба, *Рјечник*, савремени српски језик

### 1. Увод

Разлике између Вукове и вуковске лексике с једне, и лексике савременог српског језика с друге стране, бројне су (Драгићевић 2018: 124). Разлог није само време већ и брзи развој нашег друштва и културе (Ивић 1997: 33; Драгићевић 2018: 186). Промене у лексичком фонду једног језика испољавају се што у приливу нових и одливу старих лексема, што у менама у животу оних које су се и након два века задржале у српском језику. Тако се догађа да са савременог језичког становишта нека њихова значења и/или употребе буду оквалификовани као застарели, необични, неразумљиви, што је и очекивано с обзиром на то да смо од Вука до данас прешли дуг пут.<sup>3</sup> Шта се на том путу променило у случају лексема *језик*, *р(и)јеч* и *књига*, покушаћемо да откријемо поредећи њихова значења и употребе у Вуковом *Српском рјечнику*<sup>4</sup> (СР 1818, 1852) са значењима и употребама у Ре-

1 gorica.tomic@filum.kg.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 Као што каже М. Вуксановић (2012: 9, 36), „неке речи ће нестајати, привремено или завада, али ће их друге замењивати, умножене, с великим бројем наследница“, јер у језику се „дешава као у животу – „рађање, раст, настајање и обнављање“.

4 Као и В. Милинчевић (1988: 86) и Вуксановић (2012: 29), и ми у овом раду под Вуковим *Српским рјечником* подразумевамо оба издања, прво из 1818. и друго из 1852. године. Иако их посматрамо као целину, међу њима постоје многе и значајне разлике (в. нпр. Вуксановић 2012: 30). Овде ћемо се врло кратко осврнути на разлику у броју одредница у два издања на коју, као прву, указује Милинчевић (1988: 87). Тако, прво издање, у много чему револуционарно и јединствено,

чнику *Матњице српске* (РМС 1967–1976) и *Речнику српскога језика* (РСЈ 2007). Два речника одабрана су због чињенице да су у питању једини коначни речници савременог српског књижевног језика и да су у њима обрађене све три лексеме које су предмет анализе у овом раду, а РМС и због његовог нормативног карактера (Драгићевић 2007: 29).

Одабир лексема *језик*, *р(и)јеч* и *књижа* наметнуле су не само Вукова љубав према језику и књизи и његова опседнутост речима већ и чињеница да се баш због језика, речи и књига и данас враћамо Вуку<sup>5</sup>. С обзиром на значај који је Вук приписивао језику као инструменту националне културе, речима и њиховом тумачењу у *Рјечнику*, тој „књизи пред књигама” и „огледалу народног духа”, како је назива Вуксановић (2012: 7), не можемо а да се не упитамо на који начин их је српски народ, па и сам Вук, пре два века разумевао и користио, односно које су биле, а које су данас карактеристике њиховог функционисања у српском језику. На одабир лексема додатно је утицало и то што, колико нам је познато, у радovima који се баве описом вуковске и Вукове лексике нема оних чији су предмет истраживања баш ове три лексеме.<sup>6</sup>

## 2. Теоријско-методолошки оквир истраживања

Теоријски оквир за ово истраживање пронашли смо у раду Р. Драгићевић *О лексици Вуковој и вуковској* (2015) у којем ауторка, анализирајући разлике између Вуковог и савременог српског језика, додуше на примерима лексема које се нису задржале у данашњем књижевном српском језику, између осталог, закључује да је лексички систем српског језика променљив, али и веома прилагодљив, као и да је значај међулексемских утицаја велики. Полазећи од ових закључака, као и чињенице да Вук у *Рјечнику* готово увек „даје речи у контексту, у њиховој природној средини” (Милинчевић 1988: 88), с другим закључком, који се односи на узајамни однос лексема, довели смо у везу и мишљење енглеског лингвисте Џ. Р. Ферта (J. R. Firth) да се лексема „препознаје по друштву у ком се обично налази” (према Prčić 2016: 151), тј. по оним лексемама с којима колоцира, тзв. колокатима.<sup>7</sup> Сличног мишљења је и Риђановић (1988: 316) који о међулексемском утицају у колокацији каже и да „свака ријеч употријебљена у контексту 'зрачи' дио свог значења на сусједне и блиске јој ријечи у истом тексту. То узајамно 'зрачење' изазива некад веће некад мање промјене значења једне ријечи у сваком новом контексту”. Као теоријско полазиште послужило нам је и писање Драгићевић (2007: 28–34) у којем се расправља о могућностима употребе једнојезичних описних речника у одређењу односа једне лексеме према другим и последично њеном месту у лексичком систему једног језика. Напоменимо и да смо у случају

обухвата 26.270 одредница које је Вук чуо у народном говору, док друго, за које се каже да представља „библију српских филолога” (СР 1818: 45), обухвата готово дупло више – 47.500 одредница (Милинчевић 1988: 86–87).

5 Да су речи биле Вукова животна преокупација потврђује и он сам у разговору са славистом И. И. Срезњевским када каже да је „*пажљиво слушао сељака кад се суде ... па сам сваку непознату ми ријеч биљежио на харџији*” (Милинчевић 1988: 83).

6 Велики број лексема које су се јављале у вуковском и Вуковом језику, без обзира на чињеницу да ли су се или нису задржале до данас у српском језику, анализиран је са (социо)лингвистичког, (лингво)културолошког и других аспеката (в. нпр. Драгићевић 2015; Ивић 2006, 2005, 1997, 1990; Матијашевић 1988; Слапшак 1987).

7 Више о значењима термина *колокација* и (*примарни* и *секундарни*) *колокати* може се прочитати у Прћић (2008: 149–158), Драгићевић (2007: 213–223) и М. Риђановић (1988: 314–318).

неких значења предметних лексема (нпр. оних уз које није понуђен никакав квалификатор стилске и/или употребне вредности у РМС-у и РСЈ-у) прибегли смо њиховој претрази у новинарском подстилу користећи *Корпус савременог српског језика* (КССЈ 2013).<sup>8</sup>

Када је у питању методологија истраживања, значења и примери употребе лексема *језик*, *р(и)јеч* и *књижа* ексцерпирани су из Вуковог *Рјечника*<sup>9</sup> и два речника савременог српског језика (РМС и РСЈ), а затим међусобно упоређени у односу на број и редослед значења, односно употребу. Утврђивање њиховог колокационог опсега у вуковском језику омогућила је примена колокацијске методе чије је наговештаје, према писању Хлебеца (2008: 65), први дао управо Ферт. Њоме смо, наиме, настојали да проширимо и из једне шире перспективе сагледамо начине функционисања предметних лексема у вуковском језику у односу на данашњи српски језик.<sup>10</sup> У ексцерпцији њихових колоката користили смо речничку платформу *Расковник* (в. Извори) и у оквиру ње дигитално издање Вуковог *Српског рјечника*. Идући од слова до слова и користећи опцију „прикажи целокупне одреднице”), трагали смо за лексемама у чијој се обради јављају наше три лексеме. На тај начин смо дошли до једног скупа лексема према којима су лексеме *језик*, *р(и)јеч* и *књижа* из перспективе Вуковог *Рјечника* показивале синтагматски афинитет.<sup>11</sup> Друкчије речено, идући од конкретних реализација трију лексема, тј. од *речи*, у примерима које Вук готово увек даје уз појединачна значења лексема успели смо да дођемо до једног обухватнијег погледа на њихове употребе у вуковском језику и, надамо се, једне боље основе за поређење лексема као апстрактних језичких јединица у Вуковом *Рјечнику* и двама савременим лексикографским делима српског језика.<sup>12</sup>

### 3. Анализа предметних лексема са дискусијом

#### 3.1. Лексема *језик*

Осврнемо ли се најпре на семантику лексеме *језик* у Вуковом *Рјечнику* прочитаћемо следећа значења и употребе: „*језик* [јазик] *т.* ( *pl. gen. јеџиџа*) 1. *die Zunge, lingua* [cf. заик]: *Једна жлава, иљага језика; стоји ми на врх језика; језик за зубе!* 2. *die Sprache, lingua*”. Ако значења из претходног извода даље упоредимо са значењима у речницима савременог српског језика која се односе на

8 М. Ивић (1997: 11–34) истиче да је језик штампе, радија и сл. најрепрезентативнији језик данашњице.

9 Због просторног ограничења, у раду се у целости наводе само изводи предметних лексема преузети из *Српског рјечника*.

10 Да на овај начин читашмо Вуков *Рјечник* подстакли су нас, између осталог, и следећи редови: „[...] колико начина читања нуди Вуков *Српски рјечник* [...]. Можда су најзанимљивија читања у скоковима с једног значења на друго, исте речи, с једног описа на други, истог догађаја, с једног грозда речи на други, истог али с додацима на почетку или на крајосновних облика, и тако, као с травке на травку. Крене се од једне речи, нађе се њено значење, па њена сродница, синонимна или како хоћете да је назовете, па од ње даље, обимом, луковима, по словима у сваком делу књиге, до места одакле је посао започет” (Вуксановић 2012: 28).

11 За потребе овог рада истраживали смо само колокације именица *језик*, *р(и)јеч* и *књижа* које се заснивају на њиховом односу са глаголима и придевима. Колокације у којима се три именице јављају као примарни колокат а предлог као секундарни, тзв. *колигације*, овом приликом нису анализиране, будући да исте представљају више граматичку (а не лексиколошку) појаву (Prčić 2016: 153). Термин *синтагматски афинитет* преузет је из Хлебец (2008: 66).

12 Више о изворима и разноврсности примера које је Вук унео испод основних одредница у *Рјечнику* може се прочитати у Вуксановић (2012: 11–12, 22–23, 36).

лексеми *језик* прво ћемо уочити да је у РМС-у и РСЈ-у дато не само много више значења већ и да су иста разрађенија и изнијансиранија. Тако је, нпр., и у РМС-у и у РСЈ-у забележено по чак петнаест различитих значења. Међу онима која Вук није унео у *Рјечник* највише је пренесених. Примера ради, значење које смо развили путем метафоричког преноса, а које је у РМС-у (1967–1976: 591) дефинисано као „2. оно *ишло* је својим обликом или *упошребом* слично *језику*” или у РСЈ-у (2007: 507) као „оно *ишло* својим обликом или *функцијом* *подсећа* на *језик* (1)”, Вук није унео под одредницу *језик* будући се у његово време за ствари које подсећају на *језик* користила једна друга лексема – *језичац*, у прилог чему и тумачење дато уз њу „3. на *пређици* оно *ишло* се *кроз* *каши* *промоли*” (СР). Управо су оваква и слична пренесена значења условила друкчију организацију семантичке структуре лексеме *језик* у двама речницима савременог језика у односу на ону у *Рјечнику*. Тако је значење које Вук наводи као друго (и последње) у РМС-у и РСЈ-у дато као треће, док је анатомски смисао и даље примаран. Вреди напоменути и да се два израза којима је Вук опримерио прво значење лексеме *језик* и данас једнако употребљавају, што потврђују и изводи у РМС-у (1967–1976: 591) и у РСЈ-у (2007: 507). Што се пак народне пословице коју је Вук такође упустио не би ли опримерио прво значење лексеме *језик* тиче, даљом претрагом два речника исту нисмо пронашли.<sup>13</sup>

У РМС-у и РСЈ-у пажњу нам је у привукло и једно, с тачке гледишта савременог језичког стања, врло необично, синегдохијским преносом изведено значење лексеме *језик* које Вук није унео у *Рјечник*, а које је у РМС-у (1967–1976: 591) наведено као претпоследње и дефинисано као „војн. онај који *треба* да *пруги* *обавести*, *обавешти*ње о *непријатељској* *војсци* (обично *заробљеник*)” и опримерено стихом из Вукових *Српских народних њесам* (1823) „Добавићу *језик* од Татара, баш везана под шатор донети”. Додуше, у Вуковом *Рјечнику* уз лексеми *Калвин* налазимо и следећи пример „Кој’ *донесе језик* од *Калвина*” који је веома сличан претходном и у оквиру којег би лексема *језик* могла остваривати управо поменуто значење „*заробљеника који треба да да податке о непријатељској војсци*” (РСЈ 2007: 507).

Даљом претрагом *Рјечника*, користећи колокацијску методу, пронашли смо да је именица *језик* два значења која Вук наводи остваривала и кроз синтагматски афинитет према глаголима као што су: *зайлешати* (нпр. „*зайлеће језиком*”) (данас пак предност дајемо облику *зайлишати* (РМС 1967–1976: 191))<sup>14</sup>, *изландати* (као у народној пословици: „Ако *језиком* не *изланда*, *главом* не *исклима*.”)<sup>15</sup>, *исилазити*, *исипредати* (у изразу „*није му мајти језик* *исипредала* [...]”)<sup>16</sup>, *ланда(ра)ши*<sup>17</sup>; *нашуцати*; *палуцати* (данас ћемо пре рећи *палацати* (РМС 1967–1976:

13 Међутим, у РСАНУ (1959–: 706) уз народну пословицу *Једна глава а девети (сто, хиљаду, двадесет) језика* налазимо следеће тумачење: „каже се за *горопадну* особу *када* се *свађа*, *кад* *грди*”.

14 Потврду налазимо и у примеру „ум се *муши*, а *језик* *зайлиће*” (КССЈ 2013).

15 Иако уз глагол *изландати* у значењу „а. *добити*, *стићи* *ишло* *ландањем* (*говорењем*)” (РМС 1967–1976: 399; у РСЈ-у овај глагол није наведен) није дат квалификатор употребне вредности којим би се исто сврстало међу архаична или покрајинска, у КССЈ-у (2013) нисмо пронашли ниједан пример његове употребе.

16 У значењу „уме, зна добро говорити” (РМС 1967–1976: 510).

17 У значењу „2. *брљати*, *блешети*” (РМС 1967–1976: 164). Треба додати и да је облик *ландаши* у РМС-у (1967–1976: 164) оквалификован као *покрајинизам*. Такође, у КССЈ-у (2013) нисмо пронашли примере употребе лексеме *језик* и глагола *ланда(ра)ши*.

309))<sup>18</sup>; *подвијати* (који као колокат именице *језик* не налазимо у РМС-у и РСЈ-у, као ни у КССЈ-у (2013)). На основу значења датих глаголских колоката именице *језик* могао би се извести закључак да се иста у вуковском језику често јављала у негативном језичком окружењу<sup>19</sup>, као и да би јој се због тог честог удруживања са глаголима негативне семантике дало приписати и негативно асоцијативно значење (Дражић 2014: 50, 59). Из датог глаголског колокационог опсега и на основу претраге два речника савременог српског језика и КССЈ-а такође уочавамо да се лексема *језик* и данас користи у већини датих лексичких спојева, с изузетком глагола *изландати*, *испредати* и *подвијати*. Што се тиче придевских колоката именице *језик* које смо пронашли у *Рјечнику*, издвојили бисмо придеве *зао* (нпр. „женско зла језика”), али и *диван* (нпр. „Језик диван, Богу ђриман [...]”), са којима лексема *језик* и данас једнако функционише.

Иако у раду немамо за циљ поређење начина обраде и евентуалних разлика у значењу вишечланих језичких јединица у вези с лексемом *језик* у *Рјечнику* с једне стране и двама савременим речницима српског језика с друге, додали бисмо само да је, чак и летимичним погледом на исте јасно да је савремени српски језик и ту умногоме богатији. Примера ради, израз *немушати језик* данас се не приписује само животињама, као у вуковском језику, већ и „*свему што нема способност говора*” (РСЈ 2007: 507), односно под њим се подразумева и „*језик који се не може разумети, нејасан говор*” (1967–1976: 592).

### 3.2. Лексема *књижа*

Семантички развој уочавамо и у случају лексеме *књижа*. Наиме, док се у Вуково време дата лексема најчешће јављала у значењу „*писмена порука, писмо*”, о чему сведочи и извод из *Српског рјечника*:

„1. *der Brief, literae, epistola* [vide *писмо* 2]: На кољену ситну књижу пише — Чашом здрави Ришњанин Иване | А Мијајло књижом из њедара. — Кад се ситне књиже растурише | Од што мора до зелена Лима.”

у РМС-у и РСЈ-у је исто значење наведено међу последњима од укупно седам (РМС), односно шест (РСЈ), те оквалификовано као *народски* (РМС 1967–1976: 755; РСЈ 2007: 546).

Друго значење које је Вук забележио у вези с лексемом *књижа*:

„2. *das Buch, liber*: Код цара је Марко писар био, | У њега су књиже старославне — Док извадим књиже старославне, | Да ја гледам, синци, у књижама | Је л’ Милица Лазу суђеница — К нама брже, хоће и ваизи! | Понесиће књиже инџијеле, | Те гледајте што нам књиже кажу.”

у двама новијим лексикографским остварењима наводи се као примарно. На пример, у РМС-у (1967–1976: 755) је протумачено као „1. *дело књижевно или научно*; [...]”, а у РСЈ-у (2007: 546) као „1. а. [...]; *књижевно или научно дело*”.

Према трећем значењу датом у *Рјечнику*:

„3. *Studien, literae*: гали *дијети* на књижу, *zum Studieren*; изучио књижу, *hat ganz ansstudiert*; зна књижу (*ш. ј. читати и писати*); Чудно Симо књижу изучио, | Не боји се ђака ниједнога.”

18 У КССЈ-у (2013) такође не налазимо облике глагола *палуцати*, већ само облике глагола *палацати* (нпр. „Језик кољибрија палаца [...]” или „зли језици палацају [...]”).

19 У прилог чему и пословица „Не би оћутио да му што узлова (чворова) на језику свежих”, односно изрека „пресекао језик (да Бог да)!” такође преузете из *Рјечника*.

видимо да се лексема *књиџа* пре две стотине година тумачила и као „5. *вештина читанја и писања; наука, знање, књижевност*” (РСМ 1967–1976: 756), односно „4. *вештина читанја и писања; учење, образовање*” (РСЈ 2007: 546). Додајмо и да је исто значење у РСЈ-у дато као последње, а у РСМ-у као претпоследње. Као што се из наведених дефиниција види, ми данас употребљавамо неке друге лексеме за овај смисао, као што је, рецимо, лексема *образовање*. Из датих примера употребе такође запажамо да је у вуковском, за разлику од савременог српског језика, било уобичајено рећи (*из*)*учити књиџу*, односно *знати књиџу*. Премда дати лексички спојеви, као и неки други као што је *дати (се) на књиџу* или *наметнути (се) на књиџу* које смо изнашли даљом претрагом Рјечника, данас звуче веома необично и „далеко”, они се, верујемо, ипак могу разумети као потврда мишљења неких аутора (нпр. Милинчевић 1988) да је књиџа у Вуково доба ипак била метафора за образованост и културу.

У вези с четвртим значењем лексеме *књиџа* које налазимо у Рјечнику, а које се у РСМ-у (1967–1976: 755–756) третира као *народски* и дефинише као „4. а. *папир на којем је исписан какав текст који се коме шаље и којим се што јавља, саопштава, лист, писмо. [...] б. папир, харџија*.” (док у РСЈ-у није обрађено), Вук пише: „4. *das Papier, charta, cf. [vide] харџија: Пак довати лист књиџе бијеле. | Искидаше књиџу на комаће, | Па пустише по књиџи јазују*.” Присетимо ли се цитата из уводног дела овог рада (в. фусноту бр. 5) у којем Вук каже да је сваку непознату му реч бележио на *харџији*, уочавамо да је у српском језику Вуковога времена постојала извесна, да се послужимо термином који користи Драгићевић (2018: 178–179; 2015: 380), *конкуренија* између лексема *харџија* и *књиџа*.

На основу још неких примера понуђених уз друге одреднице у Српском рјечнику видимо да је лексема *књиџа* значење једног од основних средстава за писмено преношење информација чувала и у колокацијама са глаголима: (*по*)*слаћу*, *писати*, *описивати* (нпр. „А њем’ Паве књиџу *описује*”), *оправити* (нпр. „Па и *шрећу књиџу оправио*”) <sup>20</sup>, *ошурити* (нпр. „Коју (књиџу) *ти је коме ошуро*.”), *разумјети* (нпр. „Када књиџе бани *разумје*.”), *расшурити* (нпр. „Кад се *тако књиџе расшуреше*.”), *доћи* (нпр. „*књиџа дошла од цара, од брата*”), односно придевима: *жалосна* (нпр. „У *народнијем њесмама* *заврани највише носе жалосне књиџе*”), *ненадна* (нпр. „*Што је тако смртна и ненадна*.”), *сићна* (нпр. „*Одсвакле ми сићну књиџу враћу*.”) <sup>21</sup>, *смртна* (в. пример дат уз *ненадна*), *шаровићна* (нпр. „Па му *узе књиџу шаровићу*”). Већина наведених спојева разликује се од лексичког избора говорних представника данашњег српског језика, што не треба да чуди с обзиром да је савремени човек предност дао неким другим комуникационим средствима, па писма више готово да и не пишемо и не шаљемо већ СМС поруке, имејлове, и сл.

### 3.3. Лексема р(и)јеч

Погледом на изводе и полисемантичку структуру лексеме *р(и)јеч* у РСМ-у и РСЈ-у најпре запажамо велику разлику у броју значења у односу на Вуков Рјечник (у РСМ-у је забележено чак четрнаест, а у РСЈ-у тринаест различитих

20 Претрага различитих облика глагола *оправити*, *ошурити* и *оправити* у КССЈ-у (2013) није дала резултате у смислу његове употребе са именицом *књиџа*.

21 У КССЈ-у (2013), међутим, налазимо следећи пример из дневног листа *Политика* „*Мијаиловић се, кад заима времена и намири сјаго, дао у писање сићне књиџе о својима*.”, с тим да би значење именице *књиџа* употребљено у овом контексту највише одговарало значењу које Вук даје под бројем 2.

значења), с тим да је и у једном и у другом речнику једино значење које Вук наводи уз лексему *p(иј)еч* дато као примарно:

„*ријеч, f. (јуж.) (loc. ријечи, pl. gen. ријечи) das Wort, vox, verbum: Док су они у ријечи били — Мој сестрићу, док си у ријечи — (ш.ј. још док можеш љоворити).*” (СР)

Међутим, иако је примарно значење остало исто, употреба лексеме *p(иј)еч* као у стиховима из датог извода изгледа необично из перспективе савременог српског језика. Даље, ако се осврнемо на дефиниције дате у вези с изразом у речи *биџи* у РСМ-у и РСЈ-у, приметимо да се оне унеколико разликују од објашњења које Вук нуди. Наиме, у њима је овај израз протумачен као „*љоворити ујраво у часу кад се нешто неочекивано дођађа*” (РСМ 1967–1976: 529), односно „*ујраво љоворити*” (РСЈ 2007: 1165).

Као и у случају лексеме *књиђа*, о начину функционисања *p(иј)ечи* обавештавамо се и из примера понуђених уз друге одреднице у *Рјечнику*. Примера ради, из стихова „*Даде краљу, ријеч не учини.*” и „*Рекао ђа ни своје ријечи садржао.*” јасно је да се *ријеч* у вуковском језику, као уосталом и данас, премда с неким другим глаголима, пре свега глаголом *одржаши*, употребљавала у значењу „*обећање; дађа обавеза*”, или пак као синоним за *изреку* у једном објашњењу у којем Вук каже да су „*сватови ђако немирни и безобразни да већ има ријеч: као српски сватови*”. Уз то се *p(иј)еч* некада могла и *посијађи*, или, према Вуковим речима, „*поустити међу људе*”. Уместо овог необичног, али сликовитијег лексичког споја, носиоци савременог српског језика највероватније би употребили глагол *разгла-сиши*. Архаично данас звучи и колокацијска веза лексеме *p(иј)еч* са турцизмом *пофермађи*, употребљена као у стиху „*Све му ађе ријеч пофермаше*”, у значењу *појврдише*. Од других неубичајених глаголских и придевских колоката именице *p(иј)еч* које смо изнашли претрагом *Рјечника* издавајмо: *љоворити* (нпр. „*за бајка је ријеч љоворио*”), *ређи* (нпр. „*Ријеч рече, бјеђну на ђрађове.*”), *при(х) вађиши* (нпр. „*Не смијем ђи ријеч привађиши [...]*”), *зборити* (нпр. „*Немој ђаке зборити ријечи*”); *уродиђи* (нпр. „*уродила моја ријеч*”); *окорна* (нпр. „*не смије му човјек окорне ријечи ређи*”)<sup>22</sup>. Из оваквог лексичког окружења именице *p(иј)еч* могло би се закључити да је српски народ у Вуково време, да се послужи-мо једним фразеологизмом, веома *држао до речи*.

Толико о *p(иј)ечима*, а ни речи о *p(ј)ечнику* у двама издањима *Српског рјечника*. Поставља се питање зашто Вук није унео ову лексему у дело у чијем је Предговору (СР 1818: VIII) сам користи и назива општенародном књигом којом је постављен темељ да се скупе остале српске речи и да „*сад сваки зна, ђе ђе коју ријеч тражити*”, као и да „*у рјечнику треба да се истолкује и опише што се боље може све, што народ о ријечи којој мисли и приповиједа*”. Одговор је, према мишљењу неких проучавалаца Вуког дела (в. нпр. Селимовић 1986: 126), једноставан, он ту реч није чуо у народу, већ ју је, додаје Поповић (1983: 14), преузео од хрватских писаца.

#### 4. Закључак

На основу свега изреченог у претходном одељку, намеће се неколико закључака од којих бисмо као први издвојили тај да нам *Српски рјечник*, без обзира на

22 Потврду њихове неубичајености из перспективе данашњег српског језика налазимо и у КСЦЈ-у (2013). Наиме, претрагом новинарског подстила у овом корпусу нисмо забележили колокације именице *p(иј)еч* са наведеним глаголима, односно придевом.

доста штура тумачења лексема *језик*, *p(иј)еч* и *књиџа* (јер Вук је у *Рјечник* унео и речи чије право значење није знао (Милинчевић (1988: 88)), кроз илустративне примере употребе пружа много бољи увид у животе трију лексема него што би се то наизглед рекло. Друго, поредбена анализа значења предметних лексема и неких њихових колоката у вуковском језику и савременом српском језику потврдила је још једном тежњу (српског) језика да задовољи друштвене и културне потребе, као и то да је српски народ у поствуковско доба развио један друкчији, истанчанији језички укус који се, између осталог, огледа и у већем броју разрађенијих и пренесених значења, услед чега се нека друга, иначе доминантна у Вуково време, данас сматрају застарелим, архаичним или народским. Треће, овде уочене и описане значењске и употребне различитости лексема *језик*, *p(иј)еч* и *књиџа* у временском раздобљу које се мери сада већ вековима само су потврда онога што сам Вук пише у Предговору *Рјечнику* (CP 1818: VIII), а то је да је језик жив, да се с временом и развојем свих животних области мења, да је судбина речи таква да нека њихова значења и употребе застаревају, док друга у потпуности нестају, али да нам и такав, кроз дела која су и више од књиџа, као што је *Српски рјечник*, омогућава да замислимо један облик живота, живот српског народа, његову духовну и материјалну културу, пре две стотине година.

## Извори

- KCCJ 2013: *Korpus savremenog srpskog jezika* (verzija SrpKor2013 autora Duška Vitasa i Miloša Utvića). Grupa za jezičke tehnologije: Univerzitet u Beogradu.
- Расковник: српски лексикографски портал и платформа за упоредна истраживања српске лексике 2015. Доступно на: <<http://raskovnik.org/recnici/VSK.SR>> октобар 2018.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–19, Београд: САНУ.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- CP 1818: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, приредио П. Ивић, Београд 1969: Просвета.
- CP 1852: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник истшумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Београд 1986: Просвета.

## Литература

- Prčić, T. *Semantika i pragmatika reči*, <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9> 20. 10. 2017.
- Вуксановић 2012: М. Вуксановић, *Српски рјечник или азбучни роман: књижевни делови првог и другог издања* (1818, 1852), Предговор, Нови Сад: Матица српска, 7–37.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2015: Р. Драгићевић, О лексиси Вуковој и вуковској, у: *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене*, 3/44. Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд: Међународни славистички центар, 371–386.



- Драгићевић 2018: Р. Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Дражић, Ј. *Лексичке и грамађичке колокације у српском језику*, < <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-295-1>> 12. 2. 2019.
- Ивић 1990: М. Ивић, *О језику Вуков и вуковском*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Ивић 1997: М. Ивић, *О Вуковом и вуковском језику*, Београд: Библиотека XX век.
- Ивић 2005: М. Ивић, О Вуковом УПРАВО, *Даница*, 12, Београд: Вукова задужбина, 299–303.
- Ивић 2006: М. Ивић, *Језик о нама: лингвистички огледи, шест*, Београд: Библиотека XX век.
- Матијашевић 1988: Ј. Матијашевић, Вуков Рјечник као извор грађе за социолингвистичка проучавања, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17, Београд: МСП, 123–131.
- Милинчевић 1988: В. Милинчевић, Вуков „Српски рјечник” као научно и књижевно дело, *Књижевна историја*, Београд: Издавачко предузеће „Вук Караџић”.
- Поповић 1983: М. Поповић, *Памћивек: Српски рјечник Вука Сп. Караџића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Риђановић 1988: М. Риђановић, *Језик и његова структура: савремено лингвистичко освешћење*, Сарајево: аутор.
- Селимовић 1986: М. Селимовић, *За и против Вука*, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Слапшак 1987: С. Слапшак, *Вуков Рјечник и преведенице са грчког*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Хлебџ 2008: Б. Хлебџ, Колокацијска метода семантичке анализе: на примеру именице *пажња*, у: Радовановић, М., Пипер, П. (ур.), *Семантичка проучавања српског језика*, Београд: САНУ, 65–79.

## LEXEMES JEZIK, R(IJ)EČ, AND KNJIGA FROM THE PERSPECTIVE OF VUK'S RJEČNIK AND CONTEMPORARY SERBIAN

### Summary

The paper compares the meanings and usages (previously expanded by means of a collocational method) of the lexemes *jezik*, *r(ij)eč*, and *knjiga* from Vuk's *Srpski rječnik* (SR 1818, 1852) to their meanings and usages in the *Rečnik Matice srpske* (RMS 1967–1976) and the *Rečnik srpskoga jezika* (RSJ 2007). The results of the analysis of the three lexemes could be summarized as follows: a) the number of their meanings in contemporary Serbian is expectedly much larger; b) the meanings are also more elaborate; c) there are certain changes, socially and culturally induced, in the order of their meanings when compared to the order provided in Vuk's *rječnik*; d) some meanings and usages are labelled as archaic or vernacular from the perspective of contemporary Serbian. However, the results also indicate that some collocates of the lexemes in question as found in Vuk's *Rječnik* are identical with those of present-day Serbian.

Keywords: nouns *jezik*, *r(ij)eč*, *knjiga*, meaning, usage, Vuk's *Rječnik*, contemporary Serbian

Gorica R. Tomić